

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ ΣΤΟΝ ΠΟΛΥΒΙΟ

Στήν μνήμη τοῦ Ἰω. Καμπίτση*

Ἄντι Προλόγου

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δύο μέρη αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶχα στείλει ἀπὸ τὸ Göttingen τὴν ἀνοικῆ τοῦ 1965 στὸν Γιάννη Καμπίτση, ὅταν σπουδάζει ὡς μεταπτυχιακὸς ὑπότροφος τοῦ I.K.Y. Κλασσικὴ Φιλολογία στὸ Παρίσι. Μοῦ ἀπάντησε πῶς καλύτερο θὰ ἦταν νὰ τὸ συζητήσουμε ἀπὸ κοντά. Πῆγα λίγους μῆνες ἀργότερα – ὅχι βέβαια γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ἄρθρο, ἀλλὰ γιὰ νὰ δῶ τὸν ἀδελφικὸν μου φίλον καὶ τὴν παλιὰ φίλη καὶ σύντροφο τῆς ζωῆς του Σοφία Οἰκονόμου. Στὸ Παρίσι δὲν συζητήσαμε γιὰ τὸ ἄρθρο· συζητήσαμε, ἀκόμη καὶ δταν περιπατούσαμε στοὺς δρόμους τῆς πόλης, γιὰ τὴν Ἑλλάδα – πρᾶγμα εὐλογοῦ ἀλλωστε, ὕστερα ἀπὸ ὅσα συνέβαιναν ἐκεῖ. Τὸ 1968 δὲν συζητήσαμε γιὰ τὸ ἄρθρο· στὸν σύντομο χρόνο ποὺ βρεθήκαμε μαζὶ ἡ πολιτικὴ περιπέτεια ποὺ περνοῦσε ἡ χώρα δὲν ἀφηγει περιθώρια γιὰ ἀλλὰ θέματα. "Ἀλλωστε εἶχα ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν Κλασσικὴ Φιλολογία· μοῦ εἶχε μείνει δμως – καὶ μοῦ ἔμεινε ὡς τώρα – ἡ χαρὰ ποὺ μοιραζόμουνα ὡς φοιτητής μὲ τὸν Γιάννη ὅταν ἔκανε κάποια ὥραια διόρθωση. "Ισως αὐτὴ ἡ χαρὰ τῆς φιλίας ἦταν διαθύτερος λόγος γιὰ τὸν ὅποιο τοῦ ἄρεσε νὰ θυμάται τὸ θέμα τῆς ἔκθεσης ποὺ εἶχε δοθῆ κατὰ τὶς εἰσαγγωγικὲς ἔξετάσεις στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῆς Θεσσαλονίκης τὴν χρονιὰ ποὺ δώσαμε ἔμεις ἔξετάσεις στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν: «μοιρασμένη χαρά, διπλῆ χαρά, μοιρασμένη λύπη, μισὴ λύπη».

"Αν μποροῦν νὰ μοιραστοῦν οἱ χαρές, ὑπάρχουν ὡστόσο λύπες ποὺ δὲν μοιράζονται. Αὐτὸ τὸ κατάλαβα πρῶτα, δταν ἔμαθα τὸν ἄδικο χαμό του.

I

Τὴν ἔκθεση σημαντικῶν γεγονότων – κυρίως στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων – τοῦ δευτέρου Καρχηδονιακοῦ πολέμου κλείνει ὁ Πολύβιος μὲ μία σχετικὰ ἔκτενη ἀναφορὰ στὴν κίνηση ἀντιπερισπασμοῦ ποὺ ἔκαμε τὸ 211 π.Χ. μὲ τὴν γνωστὴ πορεία του ἐναντίον τῆς Ρώμης ὁ Ἀννίβας, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναγκάσῃ τοὺς Ρωμαίους νὰ λύσουν τὴν πολιορκία τῆς Καπύης (ποὺ εἶχε προσχωρήσει στὸν Καρχηδόνιο στρατηγὸ τὸ 215 π.Χ.). Τὴν κίνηση

* Γιὰ τεχνικοὺς λόγους τὸ παρὸν ἄρθρο δὲν συμπεριελήφθη στὸν συλλογικὸ τόμο *Κτερίσματα. Φιλολογικὰ μελετήματα ἀφειρωμένα στὸν Ἰω. Σ. Καμπίτση, 1938-1990*, ἐπιμ. Γ. Μ. Σηφάκη - Κ. Τσαντσάνογλου, Πανεπιστημιακὲς Έκδόσεις Κρήτης 2000, ποὺ ἐκδόθηκε μὲ τὴν συμπλήρωση δέκα χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατό του.

αύτὴ παραλληλίζει ὁ ἴστορικὸς μὲ τὸν ἀντιπερισπασμὸν ποὺ ἐπεχείρησε τὸ 362 π.Χ. ἐναντίον τῆς Σπάρτης ὁ Ἐπαμεινώνδας λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν μάχη τῆς Μαντινείας. Καὶ τὰ δύο ἐγχειρήματα ἀπέτυχαν, ὡστόσο ὁ Πολύβιος τὰ ἐπαινεῖ τόσο γὰρ τὸν σχεδιασμὸν ὃσο καὶ τὴν ἐκτέλεσή τους. Τὴν ἀποτυχίαν ἀποδίδει σὲ «τυχικὰ συμπτώματα»¹. Ἀμέσως κατόπιν γράφει τὰ ἔξῆς (IX, 9, 9 κέξ.):²

Ταῦτα μὲν οὖν οὕτως τοῦ Ρωμαίων ἡ Καρχηδονίων ἐγκαμίου χάριν εἴρηται μοι – τούτους μὲν γὰρ ἥδη πολλάκις ἐπεσημηνάμην – τὸ δὲ πλεῖον τῶν ἡγουμένων παρ’ ἀμφοτέροις καὶ τῶν μετὰ ταῦτα μελλόντων χειρίζειν παρ’ ἔκάστοις τὰς κοινὰς πράξεις, ἵνα τῶν μὲν ἀναμιμνησκόμενοι, τὸ δ’ ὑπὸ τὴν ὅψιν λαμβάνοντες ζηλωταὶ γίνωνται *** παράβολον ἔχειν τι καὶ κινδυνῶδες, τούναντίον ἀσφαλῆ μὲν τὴν τόλμαν, θαυμασίαν δὲ τὴν ἐπίνοιαν, ἀείμνηστον δὲ καὶ καλὴν ἔχει τὴν προάρεσιν καὶ κατορθωθέντα καὶ διαφευσθέντα παραπλησίως, ἐὰν μόνον σὺν νῷ γένηται τὰ πραττόμενα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χάσμα – ποὺ διεπίστωσε πρῶτος ὁ Casaubon³ – τὴν κατανόηση τοῦ κειμένου δυσχεραίνει καὶ ἡ φράση «ἡγουμένων παρ’ ἀμφοτέροις», ἐφ’ ὅσον μὲ αὐτὴν φαίνεται ὁ Πολύβιος νὰ ἐννοῇ σύγχρονους ἡγέτες τῆς Ρώμης, ἀλλὰ καὶ τῆς Καρχηδόνος, σὲ μὰ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποία ἡ τελευταία εἶχε καταστραφῆ ἢ, ἀν τὸ ἐδάφιο ἔχει γραφῆ πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφή της (τὸ 146 π.Χ.) – ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Walbank⁴ –, ὅταν ἡ πόλη εἶχε χάσει κάθε πολιτικὴ ἢ στρατιωτικὴ σημασία, μετὰ τὴν ἡττα τοῦ Ἀννίβα στὴν Ζάμα (202 π.Χ.). Μία σχετικὰ σύντομη ἀλλὰ κατατοπιστικὴ εἰκόνα τοῦ φιλολογικοῦ καὶ ἴστορικοῦ προβληματισμοῦ γιὰ τὸ χωρίο δίνει ὁ Walbank, κατοπινὴ ἐκτενὴς ἐνασχόληση μὲ αὐτὸ δὲν μοῦ εἶναι γνωστή.

1. Ἡ πρώτη συμπλήρωση τοῦ χάσματος προέρχεται ἀπὸ τὸν Reiske

1. 9,6,5: γίνεται παράδοξόν τι καὶ τυχικὸν σύμπτωμα πρὸς σωτηρίαν τοῖς Ρωμαίοις. 9,8,13: διόπερ εἰκότως οἱ συγγραφεῖς ἐπιμέμφονται τοῖς προειρημένοις ἔργοις, φάσκοντες τῷ μὲν ἡγεμόνι πεπρᾶχαι πᾶν ὅσον ἀγαθῷ στρατηγῷ, καὶ τῶν μὲν ὑπεναντίων κρείττω, τῆς δὲ τύχης ἡττα γεγονέναι τὸν Ἐπαμεινώνδαν. ἴστορικὸς σχολιασμὸς αὐτῶν τῶν «τυχικῶν συμπτωμάτων» καὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἴστοριογραφίας ποὺ διαφαίνονται στὶς κρίσεις αὐτὲς τοῦ Πολυβίου δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐδῶ. Βλ. σχετικὰ F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, II, Oxford 1967, σσ. 125-130, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Στὸ (σύντομο) σχόλιο τοῦ K. F. Eisen, *Polybiosinterpretationen*, Heidelberg 1966, σ. 107, δὲν γίνεται καμμία ἀναφορὰ στὶς ἐρμηνευτικὲς δυσκολίες τοῦ κειμένου.

2. Κατὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Büttner-Wobst (Teubner), 1883 (ἀνατ. 1965).

3. Bl. J. Schweighäuser, *Polybii Megalopolitani historiarum quidquid superest*. Recensuit J. Schw., Lipsiae 1789-1795, III, σ. 111 (= J. Casaubonus, *Polybii historiarum libri qui supersunt*, Parisii 1609: ἡ ἔκδοση δὲν μοῦ ἦταν προστιή).

4. Walbank, δ.π., III, σ. 131. Πρβ. I, σ. 292. Bl. ἐπίσης τοῦ ίδιου, «Three Notes on Polybius XII», *Miscellanea di Studi Alessandrini in memoria di Augusto Rostagni*, Torino 1963 = Kl. Stiwe καὶ N. Holzberg, (ἐκδ.) *Polybios* [Wege der Forschung, 347], Darmstadt 1982, σσ. 415-482, iδ. σ. 419.

καὶ ἔχει ὡς ἔξῆς: γίνωνται *(οὐ τῶν δοκούντων)* παράβολόν τι ἔχειν καὶ κινδυνώδες, *(ἀλλ’ ὅσα) τούναντίον*⁵. Ἡ συμπλήρωση αὐτή, τὴν ὁποία δέχεται ὡς τὴν πιθανώτερη ὁ Walbank, δὲν μπορεῖ νὰ γίνει ἀποδεκτή, ἀν ληφθοῦν ὑπ’ ὅψιν ἄλλα χωρία, ὅπου ὁ Πολύβιος ἐκφράζεται θετικὰ γιὰ παράβολα καὶ κινδυνώδη ἐγχειρήματα ἐπιφανῶν – Ρωμαίων καὶ Καρχηδονίων – στρατηγῶν: Βλ. π.χ. 4,62,3: ὁ δὲ (δηλ. Ἀμίλκας Βάρκας) καὶ λίαν ἐποίησεν ἡγεμόνος ἀγαθοῦ καὶ φρονήμου· μέχρι μὲν γὰρ ἐκ τῶν κατὰ λόγον ἦν τις ἐλπὶς ἐν τοῖς ὑποκειμένοις, οὐδὲν τῶν παραβόλων ἢ δεινῶν δοκούντων εἶναι παρέλιπεν, ἀλλὰ πάσας τὰς τοῦ νικᾶν ἐν τῷ πολεμεῖν ἐλπίδας, εἰ καὶ τις ἄλλος ἡγεμόνων, ἔξήλεγξεν. Βλ. ἐπίσης 3,17,8. 3,44, 10. 11,2,9.

2. Ἡ συμπλήρωση τοῦ Schweighäuser γίνωνται *(τῶν τοιούτων, οὐχ οὗτως ὅσα δοκεῖ)* παράβολον ἔχειν τι μὲ τὴν λατινικὴ της ἀπόδοση (*non tam quae cum temeritate atque periculo conjuncta esse videantur, quam potius quae cautam aliquam ac tutam habeant audaciam*)⁶, ποὺ ἀποτελεῖ παραλλαγὴ ἐκείνης τοῦ Reiske, προσκρούει ἐπίσης σὲ ἄλλες κρίσεις τοῦ Πολυβίου: βλ. π.χ. 10,2,4: ὅτι δ’ ἔστιν ὑγιὲς τὸ νυνὶ λεγόμενον ὑφ’ ἡμῶν, δῆλον ἔσται διὰ τῆς ἡμετέρας ἔξηγήσεως τοῖς ἐπισημαίνεσθαι δυναμένοις τὰ κάλλιστα καὶ παραβολώτατα τῶν ἔκεινων (δηλ. Σκιπίων) πεπραγμένων· βλ. ἐπίσης 12,53,1. Ἐκτὸς τούτου, στὴν συμπλήρωση αὐτὴ παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ τούναντίον, ποὺ δηλώνει πάντοτε μία ἴσχυρὴ ἀντίθεση (βλ. π.χ. 3,4,1. 3,4,7. 9,10,3. 12,7,1. 18,35,5 κ.ἄ.).

3. Ἐχοντας προφανῶς ὑπ’ ὅψιν τὰ χωρία ποὺ παρατέθηκαν, ὁ Hultsch πρότεινε μία ἀκριβῶς ἀντίθετη ὡς πρὸς τὸ νόημα συμπλήρωση, ἐπιφέροντας διάφορες μεταβολές στὸ κείμενο, ἡ σημαντικώτερη ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι ἡ διόρθωση τῆς λ. τούναντίον σὲ ὡς τὰ τοιαῦτα: (*ζηλωταὶ*) γίνωνται *(τοῦ)* παράβολον ἔχειν τι καὶ κινδυνώδες *(ὡς τὰ τοιαῦτα)* ἀσφαλῆ μὲν τὴν τόλμαν κλπ.⁷.

Ἡ συμπλήρωση δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτή, πρῶτα πρῶτα ἐξ αἰτίας τοῦ νοήματος ποὺ ἐκφράζει: Τὸ παράβολον καὶ κινδυνώδες αὐτὸ καθ’ ἔαυτὸ βρίσκεται σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀσφαλῆ τόλμαν, δηλ. τὸν καλὸ σχεδιασμὸ μᾶς τολμηρῆς στρατιωτικῆς ἐπιχειρήσεως, τὸν ὅποιο ὁ Πολύβιος, ὡς ἔμπειρος περὶ τὰ στρατιωτικά, τονίζει συχνὰ στὶς κρίσεις του γιὰ τοὺς ἐπαίνουμένους ἀπὸ αὐτὸν στρατηγοὺς μὲ τὶς λέξεις: ἐκ τῶν κατὰ

5. Büttner-Wobst, Κριτ. ὑπόμν., δ.π., Walbank, III, δ.π. (= J. J. Reiske, *Animadversionum ad Graecos auctores Vol. IV, quo Polybii reliquiae pertractantur*, Lipsiae 1763). Τὴν συμπλήρωση παραθέτει ὁ F. Hultsch, *Quaestiones Polybianaæ II* [Programm des Gymnasiums z. heil. Kreuz in Dresden, 1869], σ. 12, προτείνοντας μὴ ἀντὶ τοῦ οὐ. Βλ. Büttner-Wobst, δ.π.

6. Schweighäuser, δ.π.

7. Hultsch, δ.π., Büttner-Wobst, κριτ. ὑπόμν., Walbank, II, σ. 132.

λόγον, γνώμῃ καὶ συμβουλίᾳ, διαλογισμοῖς, εὐλογίστων καὶ φρένας ἔχοντων ἀνδρῶν: Βλ. π.χ. 1,62,3 κ.έξ. 3,17,8. 3,44,10. 10,2,4. 11,2,9. 14,5,15. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ διόρθωση τῆς λ. τουναντίον σὲ τοιαῦτα ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἄποψη δὲν φαίνεται πειστική, ἐνῶ γιὰ τὴν σύνταξη ζηλοῦν + ἔχειν τι δὲν ύπάρχει, ἐξ ὅσων γνωρίζω, κανένα παράλληλο στὸν Πολύβιο.

4. Παλαιογραφικὲς δυσκολίες παρουσιάζει ἡ ἐπίσης ξένη πρὸς τὸν τρόπο ἔκφρασης τοῦ Πολυβίου «συμβιβαστική» πρόταση τοῦ Büttner-Wobst: γίνωνται (τῶν τοιούτων ἐπιβολῶν. ὅσον μὲν γάρ) παράβολον ἔχειν τι καὶ κινδυνῶδες (οὐκ ἀποφευκτέον, ἀλλὰ) τούναντίον. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων, παραβλέπεται καὶ σὲ αὐτὴν ἡ σημασία τῆς ἴσχυρῆς ἀντίθεσης ποὺ ἀποδίδει πάντοτε ἡ λ. τούναντίον, ἐνῶ, ὅσον ἀφορᾶ τὸ νόημα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν συμπλήρωση, δὲν ύπάρχει, ἐξ ὅσων γνωρίζω, κανένα παράλληλο στὸν Πολύβιο.

5. "Οτι καρμία ἀπὸ τὶς συμπληρώσεις αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πειστικὴ δείχνει ἡ μετάφραση τοῦ H. Drexler, ὅπου στὴν (πολὺ ἐλεύθερη) ἀπόδοση τοῦ κειμένου σημειώνονται δύο ἐρωτηματικά, δηλωτικὰ τῆς ἀβεβαιότητας τοῦ μεταφραστοῦ⁸.

Μία ἄλλη συμπλήρωση ποὺ θὰ μποροῦσε, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, νὰ προταθῆ εἴναι ἡ ἔξῆς:

γίνωνται (τῶν τοιούτων) (δηλ. «ἔργων» ἢ «πράξεων») (οὐ διὰ τὸ) παράβολον ἔχειν τι καὶ κινδυνῶδες, τὸ δ' ἐναντίον ἀσφαλῆ μὲν τὴν τόλμαν, θαυμασίαν δὲ τὴν ἐπίνοιαν· ἀείμνηστον δὲ ...

Ἡ σύνδεση τῆς προθέσεως διὰ μὲ ἀπαρέμφατο γιὰ τὴν δήλωση τῆς αἰτίας ἀπαντᾶ συχνότατα στὸν Πολύβιο⁹, ἡ διόρθωση τῆς λ. τούναντίον στὴν φράση τὸ δ' ἐναντίον, ποὺ ἀπαντᾶ ἐπίσης συχνὰ στὸ ἔργο του, δὲν παρουσιάζει κανένα παλαιογραφικὸ πρόβλημα¹⁰. Γιὰ τὴν ἀντίθεση παραβόλου καὶ ἀσφαλοῦς παραθέτουμε ἐδῶ τὸ παράλληλο χωρίο: 2,64,2: ὡς μὲν τοῖς πολλοῖς ἐδόκει (δηλ. ὁ Κλεομένης) παραβόλως καὶ τολμηρῶς (ἐνν. ἐνέβαλεν εἰς τὴν τῶν Ἀργείων χώραν), ὡς δὲ τοῖς ὀρθῶς λογιζομέ-

8. *Polybius-Geschichte*. Eingeleitet und übertragen von H. Drexler, Στουτγάρδη 1961, I, σ. 654: «Dies habe ich nun aber ausgeführt nicht sowohl zum Preis der Römer und Karthager – denn an Anerkennung für sie habe ich es auch bisher schon nicht fehlen lassen-vielmehr zum Nutzen der führenden Staatsmänner beider Staaten(?) und derer, die in Zukunft ihre Geschicke lenken werden, dass sie diese Taten in Erinnerung behalten und sich vor Augen stellen, um ihnen nachzueifern, [...] sich nicht scheuen vor Wagnis und Gefahr(?), ohne tollkühn zu werden» – Γιὰ τὴν μετάφραση (γενικά) βλ. τὶς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ A. Mauersberger, AAHG 16 (1963) 45 κ.έ.

9. Βλ. A. Mauersberger, *Polybius-Lexikon*, I, Βερολίνο 1956, 463 κ.έ.

10. Γιὰ τὴν χρήση τῶν φρ. τὸ δ' ἐναντίον, τούναντίον βλ. Mauersberger, δ.π., σ. 797, λ. ἐναντίος.

νοις, ἀσφαλῶς καὶ νούνεχῶς. (Βλ. ἐπίσης: 3,19,9. 3,105,9. 32,8,3 κ.έξ.). Τὸν διαχωρισμὸν τῆς φράσεως ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν λ. ἀείμνηστον ἀπὸ τὴν προηγούμενη μὲ ἄνω τελείᾳ δικαιολογεῖ ἡ ἴδιαιτερη σημασία ποὺ ἀποδίδει ὁ Πολύβιος στὴν ἔννοια προαίρεσις. Ὡς κριτήριο τῆς ἀξιολόγησης τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν προβάλλεται (μὲ ἴδιαιτερη ἔμφαση καὶ μὲ ἐκφραστικοὺς τρόπους παρόμοιους μὲ ἐκείνους τοῦ κειμένου ποὺ ἔξετάζουμε) ἡ προαίρεσις στὴν περιγραφὴ τῆς καταστάσεως ποὺ προέκυψε μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν Ρωμαίων στὰ ἑλληνικὰ πολιτικὰ πράγματα μετὰ τὸν 3ο Μακεδονικὸν πόλεμο¹¹.

*

“Οσον ἀφορᾶ τὴν προβληματικὴν φράσην ἡγουμένων παρ’ ἀμφοτέροις, τὴν εὔλογην διαπίστωσην ποὺ ἀναφέρθηκε στὴν ἀρχή, ὅτι δηλ. εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔννοοῦνται μὲ τὴν λ. ἀμφοτέροις (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους) καὶ οἱ Καρχηδόνιοι γιὰ τὸν λόγο ὅτι τότε εἶχε ἥδη καταστραφῆ ἡ Καρχηδών, εἶχε κάνει ἥδη ὁ Reiske, καὶ γι’ αὐτὸν ὑπεστήριξε τὴν ἀποψην ὅτι ὡς δεύτερο λαὸν ἔννοοῦσε ὁ Πολύβιος τοὺς “Ἐλληνες («non apud Romanos et Carthaginenses; nam hi quidem tum temporis, cum scribebat Polybius, nulli erant deleta dudum Carthagine, sed apud Romanos et Graecos. Latinismus est: uterque populus, pro Graecis et Romanis, ut uterque sermo, pro graeco et romano»).

Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνη ἀποδεκτὴ καὶ διότι δὲν ὑπάρχει κανένα παράλληλο στὸν Πολύβιο, ἀντίστοιχο πρὸς τὴν λατινικὴν φράσην uterque populus γιὰ τοὺς Ρωμαίους καὶ τοὺς “Ἐλληνες, προπάντων ὅμως διότι προσκρούει στὰ συμφραζόμενα, ἐφ’ ὃσον λίγο πρὸν γίνεται λόγος γιὰ Ρωμαίους καὶ Καρχηδονίους· γι’ αὐτοὺς τὸν δύο ἀντίπαλους λαοὺς χρησιμοποιεῖ, ἄλλωστε, ὅπως εἶναι εὐνόητο, συχνὰ ὁ ἴστορικὸς τὶς λ. ἀμφοτέροις ἡ συνάμφω ἡ παρ’ ἀμφοῖν. Βλ. π.χ. 1,25,5. 1,26,9. 1,33,11. 1,57, 6. 3,43,8. 3,57,1. 6,56,5. 8,1,1. 2,3,9. 15,36,3. ”Αλλωστε φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανο νὰ θέλῃ ὁ Πολύβιος νὰ θέσῃ στὴν ἴδια μοῖρα τὶς ἡγετικές προσω-

11. 30,6,2: μεγάλους γάρ οὕσης τῆς περιστάσεως καὶ τῆς μεταβολῆς οὐ μόνον παρὰ τοῖς Ροδίοις, ἀλλὰ σχεδὸν ἀπάσσις ταῖς πολιτείαις, χρήσμον ἀν εἴη τὸ τὰς προαφέσεις τῶν παρ’ ἔκαστοις πολιτεούμενών ἐπισκέψασθαι καὶ γνῶναι τίνες φανήσονται τὸ κατὰ λόγον πεποιηκότες καὶ τίνες παραπεπαικότες τοῦ καθῆκοντος, ἵνα οἱ ἐπιγινόμενοι ὥσανει τύπων ἐκτιθεμένων, δύνωνται κατὰ τὰς ὄμοιάς περιστάσεις τὰ μὲν αἱρετὰ διώκειν, τὰ δὲ φευκτὰ φεύγειν ἀληθινῶς, καὶ μὴ περὶ τὸν ἔσχατον καφόν τῆς ζωῆς ἀβλεποῦντες τὸ πρέπον καὶ τὰς ἐν τῷ προγεγονότι βίῳ πράξεις ταύτων πάθωσιν. Ἡ χρήση τῶν ἔννοιῶν προαίρεσις καὶ καθῆκον δείχνει σαφῶς τὴν ἐπιδραστὴν τῶν Στωικῶν (καὶ ἴδιαιτερα τοῦ Παναντίου) μὲ τὴν ὅποια ἔχει ἀσχοληθῆ συχνὰ ἡ ἔρευνα. Βλ. M. Pohlenz, *Die Stoas*, I, Göttingen 1948, σ. 332 καὶ J. A. de Foucault, *Recherches sur la langue et le style de Polybe*, Παρίσι 1972, σσ. 46 κ.έ. (μὲ ἀναφορὲς στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία), ἴδιαιτερα δὲ K. E. Petzold, *Studien zur Methode des Polybios und ihrer historischen Auswertung [Vestigia, IX]*, Μόναχο 1969, σσ. 59 κ.έ.

πικότητες τῆς κυρίαρχης Ρώμης μὲ τοὺς πολιτικοὺς τῶν οὐσιαστικὰ ὑποταγμένων σ' αὐτὴν ἐλληνικῶν κρατῶν.

Οἱ ἔρμηνευτικὲς – ἀπὸ γλωσσικὴ ὅσο καὶ ἴστορικὴ ἄποψη – αὐτὲς δύσκολίες ὥθησαν τὸν H. Erbse νὰ ἀποσυνδέσῃ πλήρως τὴν ὑπὸ συζήτηση φράση ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη (καὶ τῶν μετὰ ταῦτα μελλόντων ...) προτείνοντας τὴν ἔξῆς μετά- ἢ ἀκριβέστερα παράφραση τοῦ κειμένου: «Das nun habe ich nicht nur gesagt, um Römer und Karthager zu loben (vgl. 9,8,1); denn ich tat solches schon oft. Der größere Teil meiner Angaben bemühte sich um eine rühmende Beurteilung der beiderseitigen (damaligen) Strategen, und zwar um der Männer willen, die in Zukunft, wo auch immer, öffentliche Aufgaben in die Hand nehmen werden, damit sie, dieser Taten sich erinnernd ..., Nachahmer derartigen Verhaltens werden können».

Η διαφορετικὴ αὐτὴ ἔρμηνεία σημαίνει, ὅπως σημειώνει ὁ Erbse, ὅτι πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ἔνα κόμμα μετὰ τὴν λ. ἀμφοτέροις ὅπως καὶ ἡ ἐπανάληψη στὴν Ἰδια φράση τῶν λ. ἐγκωμίου χάριν, ἐνῷ στὸ ἐπόμενο κῶλον δεσπόζει κατὰ τὴν ἄποψή του μόνο ἡ λ. χάριν, ἡ δὲ τελικὴ πρόταση ἵνα κλπ. ἀποτελεῖ ἐπεξήγησή του. Γιὰ τὴν λ. ἡγούμενοι γράφει ὅτι πρέπει νὰ ἐννοηθῇ ὡς «achronistisches Präsens»¹².

Τὴν ἔρμηνεία τοῦ Erbse ἀπορρίπτει ὁ Walbank, χωρὶς ὡστόσο νὰ κάνῃ καμιά ἀναφορὰ στὶς ὄπωσδήποτε προβληματικὲς γλωσσικὲς προϋποθέσεις τῆς:

(α) Τὸ κόμμα μετὰ τὴν λ. ἀμφοτέροις διασπᾶ τὴν συνοχὴ τοῦ κειμένου καὶ ἡ προκύπτουσα ἀπὸ αὐτὸ σύνταξη εἶναι ξένη στὸν Πολύβιο¹³.

(β) Ό σύνδεσμος καὶ μεταξὺ τῶν δύο φράσεων δὲν ἔχει τὴν σημασία «καὶ μάλιστα».

(γ). Ή φρ. τὸ δὲ πλεῖστον δὲν μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἀποδοθῇ μὲ τὶς λ. «τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἀναφορῶν μου» τόσο ἀπὸ γλωσσικὴ ὅσο καὶ οὐσιαστικὴ ἄποψη.

12. H. Erbse, «Polybius–Interpretationen», *Philologus* 101 (1957) 292. Στὸ ἄρθρο του «Polybe et l’«éloge de Philopoemen»», REG 64 (1951) 82-103, ὁ P. Pedech μεταφράζει τὸ κείμενο, χωρὶς νὰ ὀσχοληθῇ καθόλου μὲ τὶς ἔρμηνευτικὲς δύσκολίες του οὕτε καὶ μὲ τὴν συμπλήρωση χάσματος: «Ce que j'en dis, ce n'est pas pour faire l'éloge (ἐγκωμίου χάριν) des Romains ou des Carthaginois (je les ai déjà souvent célébrés), c'est bien plutôt pour les hommes qui gouvernent ces deux peuples et ceux qui plus tard administreront les affaires publiques, pour qu'en se souvenant d'eux et en ayant leur exemple sous les yeux, ils deviennent leurs émules (ζηλωταὶ γίνωνται), δ.π., 93· πρβ. Erbse, δ.π., 293.

13. Τὸ ἐδάφιο 23,14,12: ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν εἰρήσθω τῆς τε τῶν μετηλλαχότων ἀνδρῶν εὐχείας ἔνεκεν καὶ τῆς τῶν ἐπιγινομένων παρορμήσεως πρὸς τὰ καλὰ τῶν ἔργων, ποὺ παραθέτει ὁ Erbse (δ.π., 293) ὡς παρεμφερές, μπορεῖ νὰ ἔχῃ παρόμοιο νόημα, διαφέρει δμως ὡς πρὸς τὴν διατύπωση, ἡ ὅποια δὲν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα.

*

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἐπιτρέπουν ἡ, ἀκριβέστερα, καθιστοῦν ἀναγκαία μία διαφορετικὴ ἐρμηνευτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς φράσης. Ἐφ' ὅσον δηλ. μὲ τὶς λ. παρ' ἀμφοτέροις εἶναι πολὺ δύσκολο ἡ ἀπίθανο νὰ ἐννοοῦνται Ρωμαῖοι καὶ Καρχηδόνιοι ἡ Ρωμαῖοι καὶ "Ἐλληνες, τότε πρέπει νὰ ἀθετηθοῦν ώς μεταγενέστερη προσθήκη στὸ κείμενο τοῦ ἴστορικοῦ, ἡ ὁποία ἔγινε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν λ. «Ρωμαίων ἡ Καρχηδονίων» ποὺ προηγοῦνται καὶ τῶν λ. παρ' ἔκάστοις ποὺ ἔπονται.

Ἄπο σημασιολογικὴ ἄποψη ἡ πρόταση αὐτὴ νομίζω ὅτι δικαιολογεῖται πλήρως μὲ τὴν ἔννοια «στρατιωτικοὶ ἡγέτες» ποὺ ἔχει συχνὰ στὸν Πολύβιο ἡ λ. ἡγούμενοι καὶ μάλιστα σὲ γενικοῦ περιεχομένου φράσεις, παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ κειμένου ποὺ ἔξετάζουμε. Δύο ἐνδεικτικὰ (μεταξὺ ἀλλων) παράλληλα εἶναι τὰ ἀκόλουθα: 9,12,10: οὕτως ἡ φύσις πρὸς τὰς ἀποτυχίας τῶν ἐπινοηθέντων ἵκανὸν ἐν καὶ τὸ τυχὸν ἐποίησε τῶν κατὰ μέρος· πρὸς δὲ τὸ κατορθοῦν μόλις ἵκανὰ πάντα. διὸ χρὴ μηδενὸς ἀφροτιστεῖν ἐν ταῖς τοιαύταις ἐπιβολαῖς τοὺς ἡγουμένους. 10,17,5: διὸ δεῖ περὶ μηδὲν οὕτω σπουδάζειν καὶ προνοεῖσθαι τοὺς ἡγουμένους ώς περὶ τοῦτο τὸ μέρος, ἵνα, καθ' ὅσον ἐστὶ δυνατόν, ὑπάρχῃ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐλπὶς ώς ἐξ Ἰσου πᾶσι τῆς ὥφελείας οὕσης, ἐάν τις ὑποπίπτῃ τοιοῦτος καιρός. Βλ. ἐπίσης, 5,12,4. 9,14,4. 10,32,9. 10,33,5. 11,2,8. 18,4,2.

Ως οὐσιαστικοποιημένη μετοχὴ ἡ λ. ἡγούμενοι χρησιμοποιεῖται, ὅπως ἡ λ. ἡγεμόνες ἡ προεστῶτες, γιὰ νὰ δηλώσῃ τὴν στρατιωτικὴ ἡγεσία¹⁴, ἐνῷ γιὰ τὴν πολιτικὴ εἶναι συχνὴ ἡ χρήση τῆς φρ. χειρίζειν τὰς κοινὰς πράξεις, ὅπως καὶ στὸ συγκεκριμένο ἐδάφιο. Καὶ οἱ δύο ἐννοοῦνται μὲ τὶς φρ. πραγματικοὶ τῶν ἀνδρῶν, οἱ ἐν πράγμασι ἀναστρεφόμενοι, καὶ μάλιστα σὲ συμφραζόμενα μὲ ὑπερχρονικό, παραινετικὸ χαρακτήρα καὶ περιεχόμενο ἀλλὰ καὶ διατύπωση ποὺ παρουσιάζουν μιὰ ἀξιοσημείωτη δόμοιότητα μὲ τὸ ὑπὸ ἔξεταση ἐδάφιο: Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν εἰρήσθω περὶ τῶν ἐν πράγμασιν ἀναστρεφομένων γράφει, π.χ., ὁ Πολύβιος μετὰ τὴν (θετικὴ) κρίση του γιὰ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἀννίβα Ἀσδρούβα – (παρὰ τὴν ἡττα καὶ τὴν αὐτοκτονία του στὴν μάχη τοῦ Μεταύρου, τὸ 207 π.Χ.) ἵνα μήτε προπετῶς κινδυνεύοντες σφάλλωσι τὰς τῶν πιστευσάντων ἐλπίδας μήτε φιλοξωῦντες παρὰ τὸ δέον αἰσχρὰς καὶ ἐπονειδίστους ποιῶσι τὰς αὐτῶν περιπετείας. Βλ. ἐπίσης 3,118,12. 7,11,2.

14. "Αλλα παράλληλα στὸν A. Mauersberger, *Polybios-Lexikon*, λ. ἡγέομαι, σ. 1104, (3): «subst. part. milit-Führer, Kommandeur, Offizier aller Grade».

II

Τὴν ὀξεῖα κριτικὴν ποὺ ἀσκεῖ στὸν Σικελιώτη «ἰστορικὸν τοῦ δωματίου» Τίμαιο¹⁵ μὲν ἀφετηρία τὴν βασιζόμενη σὲ μία πλούσια στρατιωτικὴν καὶ πολιτικὴν πεῖρα ἀντίληψή του γιὰ τὴν Ἰστορίαν καὶ ἀφορμὴν τὴν ὑπεροπτικὴν καὶ ἀστοχη ἀντιπαράθεση τοῦ Τιμαίου μὲ ἄλλους ἴστορικους συνδέει ὁ Πολύβιος μὲ ἔνα παραλληλισμὸν τῆς Ἰστορίας μὲ τὴν Ἰατρικήν, ὁ δοκιμαστικὸς παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κατανόηση τῶν τάσεων ποὺ διαμορφώθηκαν στὶς δύο ἐπιστῆμες κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχή¹⁶. Τὸ σχετικὸν ἐδάφιο, τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ δοκιμαστικοῦ συνδέει δυστυχῶς ἀποσπασματικά, ἔχει κατὰ τὴν ἔκδοσην τοῦ Büttner-Wobst ὡς ἔξῆς (12,25d,1-3):

Τῷ δὲ Τιμαίῳ καὶ ἔτερόν τι χωρὶς τῶν προγεγραμμένων συμβέβηκεν· ἀποκαθίσας γάρ Ἀθήνησι σχεδὸν ἔτη πεντήκοντα καὶ πρὸς τοῖς τῶν προγεγονότων ὑπομνήμασι γενόμενος ὑπέλαβε τὰς μεγίστας ἀφορμὰς ἔχειν πρὸς τὴν ἴστορίαν, ἀγνοῶν, ὡς γ' ἐμοὶ δοκεῖ. ἔχούσης γάρ τι παραπλήσιον τῆς ἴστορίας καὶ τῆς Ἰατρικῆς διὰ τὸ κατὰ τὰς ὀλοσχερεῖς διαφορὰς ἐκατέραν αὐτῶν ὑπάρχειν τριμερῆ, παραπλησίους εἶναι συμβαίνει καὶ τὰς τῶν ἐπιβαλλομένων ἐπ' αὐτάς διαθέσεις· οἷον εὐθέως τῆς Ἰατρικῆς, ἐνδός μὲν μέρους αὐτῆς ὑπάρχοντος λογικοῦ, τοῦ δ' ἔξῆς διαιτητικοῦ, τοῦ δὲ τρίτου χειρουργικοῦ καὶ φαρμακευτικοῦ, γένους *** ὀλοσχερῶς. ε..... μαι τῷ καταψεύδεσθαι τοῦ ἐπιτηδεύματος ***.

Ἡ πληρέστερη συμπλήρωση τοῦ χάσματος πού, ἐξ ὅσων γνωρίζω, ἔχει προταθῆ ὡς τώρα προέρχεται ἀπὸ τὸν Redech, καὶ εἶναι ἡ ἔξῆς: γένους ὀλοσχερῶς ἐ(νίοις τόλμ)α καὶ καταψεύδεσθαι τοῦ ἐπιτηδεύματος (συμβαίνει)¹⁷.

Γιὰ καθαρὰ γλωσσικούς, δοσο καὶ οὐσιαστικοὺς λόγους νομίζω πώς εἶναι δύσκολο νὰ γίνη ἀποδεκτή. Συγκεκριμένα:

(α) Ἡ σύνδεση τοῦ ἐπιθέτου φαρμακευτικοῦ μὲ τὸ οὐσιαστικὸν γένοντος

15. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Τιμαίου (π. 350-260 π.Χ.) βλ. A. R. Laqueur, *RE*, λ. Timaios (1936), 1076-1203· τὴν κριτικὴν τοῦ Πολύβιου K. Ziegler, *RE*, λ. Polybios (1952, 1519 κ.έ.. M. Atilio Levi, «La critica di Polibio a Timeo», *Miscellanea Rostagni* 1963 = *Polybius* [Wege der Forschung], δ.π. (σημ. 4), σσ. 404-414· Walbank, δ.π., II, σσ. 388 κ.έ.. τοῦ Ἰδιου, *Polybius*, Berkeley 1972, σσ. 50 κ.έ.. K. Sacks, *Polybius on the Writing of History*, Berkeley 1981, σσ. 21 κ.έ.

16. Γιὰ τὴν Ἰατρική βλ. K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule*, Βερολίνο 1930· πρβ. Walbank, δ.π., σ. 389, τὴν ἐπίδραση τῶν Ἐμπειρικῶν στὸν Πολύβιο, Walbank, δ.π., σ. 389, Eisen, δ.π., σσ. 119 κ.έ.

17. P. Pédech, *Polybe, Histoires XII*, texte établi, traduit et commenté, Paris 1961, σ. 128: Πρβ. Walbank, II, σ. 389 κ.έ.. Ὁ Boissevain εἶχε προτείνει τὴν συμπλήρωσην καὶ τόλμα καὶ καταψεύδεσθαι (Walbank, δ.π.), ὁ Geel (Büttner-Wobst, κριτ. ὑπόμν.) ἀπέδιδε τὸ νόημα τοῦ κειμένου μὲ τὴν φρ. «nam, exempli gratia, cum medicinae tres partes sint, has adoruntur homines quidam, veram scientiam nullam afferentes sed audaciam et ipsius artis contemptum», στὴν δοποία προφανῶς βασίζεται ἡ συμπλήρωση τοῦ Pédech.

ποὺ ἀκολουθεῖ φαίνεται ἀπίθανη, ἐφ' ὅσον προηγουμένως ἀπαριθμοῦνται τὰ «μέρη» τῆς Ἰατρικῆς, ἔνα ἀπὸ τὰ ὄποια (τὸ τρίτο) εἶναι τὸ χειρουργικὸν καὶ φαρμακευτικόν. Τὴν παρατήρησην αὐτὴν ἐνισχύουν γλωσσικὰ παράλληλα ἀπὸ τὸν Πολύβιο, ὅπου γίνεται ἀπαριθμηση διαφορῶν (30,6,5) ἢ γνωμῶν (33,1,6). Μὲ τὴν λ. γένους πρέπει ὁπωσδήποτε νὰ ἀρχίζῃ μία ἄλλη πρόταση.

(β) Τὸ ρ. καταψεύδεσθαι ἐξ αἰτίας τῆς προθέσεως κατὰ ἔχει αὐτὸν καθ' ἑαυτό, τὴν σημασία τῆς πλήρους ἀπορρίψεως. Ή σύνδεσή του μὲ τὸ ἐπίρρημα ὀλοσχερῶς θὰ ἀποτελοῦσε πλεονασμὸν ἀστοχο, ξένο στὸν Πολύβιο.

(γ) Η ἀναφορὰ σὲ «ἐνίους» (δηλ. Ἰατροὺς καὶ κατ' ἐπέκτασιν, σύμφωνα μὲ τὸν παραλληλισμὸν Ἰατρικῆς-Ἴστοριάς, ἴστορικούς) οἱ ὄποιοι ἐξ αἰτίας τοῦ τρόπου τῆς σκέψεως καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τους ἀποδεικνύονται ἀνάξιοι τοῦ ἐπαγγέλματός τους, δὲν συνάδει μὲ τὰ συμφραζόμενα τοῦ κειμένου, ἐφ' ὅσον κατόπιν γίνεται κατηγορηματικὰ λόγος γιὰ «πολλούς»: προσφέρονται δὲ πρὸς τὴν ἐπιβολὴν οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν γραφόντων ἀπλῶς δίκαιοιν οὐδὲν πλὴν εὐχέρειαν καὶ τόλμαν καὶ ράδιοντα, παραπλήσιον τοῖς φαρμακοπώλαις δοξοκοποῦντες καὶ πρὸς χάριν λέγοντες ἀεὶ τὰ πρὸς τοὺς καιροὺς ἐνεκα τοῦ πορίζειν τὸν βίον διὰ τούτων (12,25e,2)· πρβ. 12,25d,7: τὸ δὲ τρίτον, τὸ τὴν ἀληθινὴν προσφερόμενον ἔξιν ἐν ἔκάστοις τῶν ἐπιτηδευμάτων, οὐ μόνον ὑπάρχει σπάνιον, ἀλλὰ καὶ πολλάκις ὑπὸ τῆς στωμαλίας καὶ τόλμης ἐπισκοπεῖται διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἀκρισίαν.

(δ) Η χρήση τοῦ ρ. συμβαίνει γιὰ τρίτη φορὰ (σύμφωνα μὲ τὴν συμπλήρωση τοῦ Pedeche) στὴν ἵδια παράγραφο φαίνεται ἀπίθανη, καὶ στὴν συγκεκριμένη πρόταση, ὅπου ὑπάρχει τὸ χάσμα, εἶναι ξένη πρὸς τοὺς ἐκφραστικοὺς τρόπους τοῦ Πολυβίου.

(ε) Η συμπλήρωση δὲν ἀποκαθιστᾶ τὴν νοηματικὴ σύνδεση μὲ τὸ προηγούμενο μέρος τοῦ κειμένου. Σὲ αὐτὸν ὁ Πολύβιος παρατηρεῖ ὅτι ὁ Τίμαιος ἔζησε 50 χρόνια τὴν Ἀθήνα, ὅπου ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἱστορία μελετῶντας μόνο ἴστορικὰ βιβλία καὶ ὅτι τὴν μελέτη τῶν βιβλίων αὐτῶν θεωροῦσε ὡς τὴν πιὸ σημαντικὴ προϋπόθεση (μεγίστας ἀφορμάς), πρᾶγμα ποὺ κατὰ τὴν προσωπική του ἀποφη εἶναι λάθος (ἀγνοῶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ). Τὴν θεμελίωση τῆς κριτικῆς αὐτῆς πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ ἐπόμενο μέρος, ὅπου γίνεται ὁ παραλληλισμὸς τῆς Ἱστορίας μὲ τὴν Ἰατρική: Ή ἀφετηρία τοῦ Τίμαιου καὶ ἡ βασιζόμενη σὲ αὐτὴν ἐπιχριτική του διάθεση ἔναντι τῶν ἄλλων θεωρήσεων τῆς Ἱστορίας εἶναι ἐξ ἵσου ἐσφαλμένη, ὅπως ἡ μονομέρεια τῶν ἐκπροσώπων τοῦ «λογικοῦ» (δηλ. καθαρὰ θεωρητικοῦ) «μέρους» τῆς Ἰατρικῆς.

Πλησιέστερη πρὸς τὸ νόημα τοῦ κειμένου θεωρῶ (όπωσδήποτε ὅχι χωρὶς

κάποιες ἐπιφυλάξεις ώς πρὸς τὴν γλωσσικὴ διατύπωση) τὴν ἀκόλουθη συμπλήρωση: (φαρμακευτικοῦ), γένους (ένός) ὀλοσχερῶς (ἐφίενται), ἔτι δ' οἴμαι τοῦ καταψεύδεσθαι τοῦ ἐπιτηδεύματος (τῶν ἄλλων).

Ἡ συμπλήρωση βασίζεται στὶς ἔξῆς παρατηρήσεις:

(α) Τὸ ὑποκείμενο τοῦ ρ. ἐφίενται προκύπτει ἀπὸ τὴν μετοχὴ ἐπιβαλλομένων ποὺ ἀναφέρεται προηγουμένως (25d,2) καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς ἐκεῖνο τῆς φρ. προσφέρονται πρὸς τὴν ἐπιβολὴν ποὺ ἀκολουθεῖ (25e,2) μὲ τὴν ὥποια ἐννοοῦνται οἱ ἴστορικοὶ συγγραφεῖς.

(β) Ἡ παράλειψη τῆς λ. ἐνὸς μετὰ τὴν λ. γένους ἐξηγεῖται εὔκολα, ἡ προκύπτουσα φράση δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὸ ὑφος τοῦ Πολυβίου¹⁸.

(γ) Συναφῆς νοηματικὰ πρὸς τὴν προτεινόμενη συμπλήρωση εἶναι ἡ φράση ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Πολύβιος (12,28,12): ὁ δὲ (δηλ. Τίμαιος) ἵνα μὴ δόξῃ κατακολουθεῖν Ἐφόρῳ πρὸς τῷ κατεψεῦσθαι ἔκεινου καὶ τῶν λοιπῶν ἄμα κατέγνωκε.

(δ) Στὸ ἔδιο πλαίσιο ἡ λ. ἐπιτηδευμα χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν σημασία τοῦ «μέρους» (12,25d,7): τὸ δὲ τρίτον, τὸ τὴν ἀληθινὴν προσφερόμενον ἔξιν ἐν ἔκαστοις τῶν ἐπιτηδευμάτων, οὐ μόνον ὑπάρχει σπάνιον[...]¹⁹.

(ε) Ἡ διόρθωση τοῦ τῷ σὲ τοῦ δὲν παρουσιάζει καμμία παλαιογραφικὴ δυσκολία.

Τὸ συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν συμπλήρωση, ὅτι δηλ. ὁ Πολύβιος παρὰ τὴν ὁξύτατη κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖ στὸν «θεωρητικό» Τίμαιο καὶ τὴν προτίμησή του στὴν «πραγματική» ἴστορία, δὲν ἀπορρίπτει τὰ ὅλα «μέρη» τῆς ἴστορικῆς ἔρευνας, ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ σχετικές ἐπισημάνσεις ποὺ κάνει ἀλλοῦ (16,20,2): διὸ δεῖ μάλιστα μὲν πειρᾶσθαι πάντων κρατεῖν τῶν τῆς ἴστορίας μερῶν· καλὸν γάρ· εἰ δὲ μὴ τοῦτο δυνατόν, τῶν ἀναγκαιοτάτων καὶ τῶν μεγίστων ἐν αὐτῇ πλεῖστην ποιεῖσθαι πρόνοιαν²⁰.

*

Μὲ τὴν προτεινόμενη ἀποκατάσταση τὰ δύο ἐδάφια ἔχουν στὸ σύνολό τους ὡς ἔξῆς:

IX, 9,9-10: ταῦτα μὲν οὖν οὐχ οὕτως τοῦ Ῥωμαίων ἢ Καρχηδονίων

18. A. Mauersberger, δ.π., λ. γένος, ἔτι, ἄλλος. Γιὰ τὴν χασμαδία (ἐφίενται-ἔτι) βλ. γενικὰ J. A. Foucault, δ.π., σ. 276-286.

19. Ἀκολουθῶντας τὸν Pedech, ὁ Walbank ἐννοεῖ τὴν λ. ἐπιτηδευμα μὲ τὴν γενικὴ σημασία τῆς Ἱατρικῆς ως ἐπιστῆμης («the art of medicine»). Ο Mauersberger τὴν ἀποδίδει στὸ ἐδάφιο αὐτὸ ως «ärztliche Aufgabe». Καὶ οἱ δύο ἐρμηνεῖες δὲν εἶναι κατὰ τὴν γνώμη μου ἀκριβεῖς.

20. Τὰ τρία αὐτὰ «μέρη τῆς ἴστορίας» ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν ἴστορικὸ στὴν παράγραφο ποὺ προηγεῖται τοῦ κειμένου ποὺ ἔχετάζουμε (12, 25e, 1): ἐνὸς μὲν ὄντος τοῦ περὶ τὴν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι πολυπραγμοσύνην καὶ τὴν παράθεσιν τῆς ἐκ τούτων ὅλης, ἐτέρου δὲ τοῦ περὶ τὴν θέαν τῶν πόλεων καὶ τῶν τόπων ... τρίτου δὲ τοῦ περὶ τὰς πράξεις τὰς πολιτικάς. Βλ. Walbank, δ.π., σ. 525.

έγκωμίου χάριν εἴρηται μοι – τούτους μὲν γάρ ηδη πολλάκις ἐπεσημη-
νάμην – τὸ δὲ πλεῖον τῶν ἡγουμένων [παρ' ἀμφοτέροις] καὶ τῶν μετὰ
ταῦτα μελλόντων χειρίζειν παρ' ἔκάστοις τὰς κοινὰς πράξεις, ἵνα τῶν μὲν
ἀναμψινησκόμενοι, τὰ δ' ὑπὸ τὴν ὄψin λαμβάνοντες ζῆλωται γίνωνται
(τῶν τοιούτων, οὐ διὰ τὸ) παράβολον ἔχειν τι καὶ κινδυνῶδες (τὸ δ' ἐναν-
τίον) ἀσφαλῆ μὲν τὴν τόλμαν, θαυμασίαν δὲ τὴν ἐπίνοιαν· ἀείμνηστον δὲ
καὶ καλὴν ἔχει τὴν προαιρεσιν καὶ κατορθωθέντα καὶ διαφευσθέντα
παραπλησίως, ἐὰν μόνον σὺν νῷ γένηται τὰ πραττόμενα.

XII, 25^d, 2-3: ἔχούσσης γάρ τι παραπλήσιον τῆς ἴστορίας καὶ τῆς
ἰατρικῆς διὰ τὸ κατὰ τὰς ὀλοσχερεῖς διαφορὰς ἐκατέραν αὐτῶν ὑπάρχειν
τριμερῆ, παραπλησίους εἶναι συμβαίνει καὶ τὰς τῶν ἐπιβαλλομένων ἐπ'
αὐτὰς διαθέσεις· οἷον εὐθέως τῆς ιατρικῆς, ἐνὸς μὲν μέρους αὐτῆς ὑπάρ-
χοντος λογικοῦ, τοῦ δ' ἔξῆς διαιτητικοῦ, τοῦ δὲ τρίτου χειρουργικοῦ καὶ
φαρμακευτικοῦ, γένους (ένδος) ὀλοσχερῶς (ἐφίενται), ἔ(τι δ' οἶ)μαι τοῦ
καταφεύδεσθαι τοῦ ἐπιτηδεύματος (τῶν ἄλλων).